

KRITIKAI PROBLÉMÁK

A MŰ-E VAGY A HATÁS?

„A polgári, sőt a szocialista író is megengedheti magának, hogy műve remekoldalaiban kedve teljen, de a proletárköltőnek a mű csak annyiban fontos, amennyiben eszköz szemnyitó leleplezései, akarattindító élményei közvetítésére. Nem a mű a célja, de a hatás.“
(Békés István, Szabad Írás II. sz.)

A fenti idézet Békés Istvánnak Perneki Mihály legújabb verskötetéről írt bírálatában foglal helyet. Békés állást foglal Perneki formája mellett, amely szakít az örökölt sablonokkal, mint a rim, ritmus stb. és szerinte új fejlettebb irodalom előhírnöke. Távol áll tőlem a személyeskedés, ezt az idézetet csak azért ragadtam ki, mert meglehetősen pontos megfogalmazása egy meglehetősen általános véleménynek, amely azonban a költészet mivoltának teljes félreismerésén alapul.

Tegyük fel, hogy a proletárköltőnek tényleg „nem a mű a célja, hanem a hatás.“ Arról, hogy a költészet társadalmi funkciót tölt be és minden műalkotás csak társadalmi viszonylatban műalkotás, egyébként csak halott betű és érzéketlen anyag, fölösleges vitatkozni. A művészet egyik legfontosabb hajtóereje a közlés, gyónás, kifejezés vágya és ez nehezen képzelhető el a társadalom nélkül. „En voltam az úr, a vers csak cifra szolgál“ — mondja Ady — azaz a vers nem öncél, hanem eszköz, az egyén tudatosodásának a káoszról formált világot alakítani-akarásának eszköze. De állapítsuk meg azt is: a mű társadalmilag hat, de megírásának elsődleges célja nem az, hogy társadalmilag hasson. Sapho a narancsfák alatt vagy a proletárköltő a füstölgő kémények alatt elsősorban nem azért énekel, hogy gerjesszen, izgasson, lázítson szerelemre vagy harcra, hanem azért ír, azon okból ír, — és a cél mi más mint az ok megszüntetése, felodása? — hogy lelkének izgatottságát, gerjedését kibeszélje, kifejezze, érzékelhető anyagba vesse. S csak mert a mű jele, mégpedig félreérthetetlen, időt álló, „jó“ jele a költő belső izgalmanak — azért lesz a műnek társadalmi hatása. Az a szemlélet, hogy a művész a hatás kedvéért ír, tulságosan egyoldalú tehát, mint minden teleológikus szemlélet és tulságosan sokat tart az író céltudatossága felől. Azért mert életünk a halálba torkol, még nem mondhatjuk, hogy életünk célja a halál. A költői mű társadalmi hatóerővé válik, de attól többé-kevésbé függetlenül, hogy ő ezt szándékolja-e. Eljutunk ahhoz a paradoxonhoz, hogy a mű annál hatásosabb és hatékonyabb, minél kevésbé a hatás volt a fontos, hanem a mű.

A vers egy bizonyos hagyományos formája a gyónásnak, az önkifejezésnek. Tánccal, énekkel, kultusszal való primitív egységéből kiválva gazdag és sokrétű hangszer lett az idegek rezdülésének, kifejezhetetlen és éppen azért kifejezendő sejtelmeknek, hangulatoknak és indulatoknak a közlésére. Az élő anyagnak a tudat számára még hozzáférhetetlen területeire ennek a zenéből, emlékképekből és gondolatokból összevegyült műfajnak segítségével vethetünk némi fényt. A vers egyuttal szűrő is — bizonyos dolgok kimaradnak belőle és általa, a káoszról önmagában befejezett kis életköröket alakít. Vers rim nélkül? elképzelhető, hiszen csinálták. Vers ritmus nélkül? önmagában való ellentmondás, ép' úgy, mint a képszerűség nélkül való vers. Aki tehát verset ír, attól bizonyos joggal elvárhatjuk, hogy verset írjon, mint attól, aki ajtaja elé kiírja, hogy cipész, elvárjuk, hogy tudjon cipőket csinálni, attól függetlenül, hogy mi a világnézete. Ez nem „elirodalmosítása“ a kérdésnek. A versírás, ép' úgy mint a palacsintaevés, nem kényszer és egy rossz

verset ép' úgy nem lehet írójának világnézetével mentegetni, mint a rossz cipő rosszását a mesterével. Aki hatni akar, a hatásra érez magában kényszerűséget, — az az írás és beszéd különféle területein hathat. Irhat tudományos műveket, vezércikkeket, bírálatokat, röpiratokat stb. Irhat verseket is. De a versek jósága éppúgy, mint a vezércikké, csak részben függ az író világnézetétől, — legfőképp pedig tehetőségétől és mesterségbeli tudásától függ. Sőt: mit ér egy dadogva és érthetetlenül elmondott és megfogalmazott még oly becsületes szándékú szónoklat? mi a hatása egy helyesírási és stilushibákkal telt vezércikknek? mi a hatása egy hatást vadászó, könnyen eltanulható jelszavakból összeállított, elmélyedés és belső ösztön nélküli megírt költeménynek?

Mindez csak részben vonatkozik Perneki Mihályra. Pernekinek a művei nem rosszak, csak nem versek. Kár, hogy írójuk, még nem ébredt ennek tudatára. Ha a turóscsuszát puncstortaként találják elébem, megütközöm, rosszszólólag csóválom a fejemet és ha nagyon eszembejutott a puncstorta jósága, a turóscsusza sem fog izleni. Miért nem találják hát fel turóscsusza gyanánt? Miért akarja Perneki magával és velünk elhitetni, hogy verseket ír, mikor írása úgyszólván teljesen ritmustalan, vigasztalanul ritmustalan, keserű próza? Tálalja fel prózaként, ne tördelje belső ok nélküli sorokra, nevezze el prózában megírt verseknek, vagy akárminek — más beállítottsággal vesszük majd kezünkbe műveit.

Tehát igenis: tessék a „remekoldalakra“ ügyelni. Tessék becsületes munkát végezni, mert a világnézet nem ment, hanem a felelősséget súlyosbitja. Bizonyos, hogy a mai kor hangulata nem kedvez a lírának. A munkásság — de a polgárság is — nem hangulatokra kíváncsi, hanem gondolatokra... Minden nagy átalakulás korának irodalmában így volt ez. A polgári forradalom irodalmi előhírnökei is vitatkozó, szatirikus, filozófikus egyéniségek voltak, tisztázatlan gondolataikat akarták tisztázni és Voltaire „filozófikus regényeket“ írt. Ma is a regény és a vitatkozó politikai-tudományos irodalom áll az érdeklődés központjában. Az író főleg ilyen irányban halad, mert az ő érdeklődése központjában is ez áll. Minden mai költő érzi helyzetének ezt a kérdésességét, hiszen csak például József Attilára utalok. Nehéz beletördelni a mai élet bonyolult forrongását a versformába. És különösen nehéz az egész életet feltenni erre a kockára, mikor a társadalom és az író szellemiségét olyan tartalmak töltik be, amelyek számára nem a vers az adott forma. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a vers belső kényszerből, feszültségből, telítettségből születik és elsődleges célja az, hogy ezt kifejezze — és hogy a kifejezés mesterség, amelynek meg vannak a maga fogásai, fejlődő, de lényegükben és az anyag természetéből kifolyólag állandó szabályai, törvényei (ritmus, képszerűség) és hogy ennek a két tényezőnek a megéléte teszi a verset hatékonyvá, — csak akkor hagy mélyebb nyomot, ha mély vizsgálásból fakad és ez meg is látszik rajta. A versíró világnézete távolállhat tőlem. Lehet az a versíró akár Mécs László, vagy Kassák. Lehet Paul Claudel vagy Stefan George. Ha átélt komoly verset ír: emberi létről tesz tanúságot, s mivel minden emberi lét társadalmi viszonyok összessége, egy társadalmi osztály vagy réteg tulajdonságainak keveréke, — közli velem és a jövőendő emberiséggel ennek a rétegnek érzelmeit. Ha a mondanivalót elutasítom, még mindig marad bennem valami „hatás“. Tudatosabb lettem: ha nem magamra, hát a környezetemre, egy bizonyos rétegre vonatkozólag. Értéket kaptam, amelyet át akarok menteni, amelyből tanulni akarok. De egy rossz szocialista vers csak szomorúságot hagy bennem, vagy a legjobb esetben semmit — és kompromittálja azt a féltékenyen vallott hitünket, hogy a szocialista művelődés a polgárinak továbbfejlesztése, magasabbrendű, szabadabb és tökéletesebb művelődés lesz.

(Budapest)

Fülöp Ernő